
**Євгенія ЮРІЙЧУК,
Олександр БАБИН**

ГЕНДЕРНИЙ ДИЗАЙН ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто гендерні аспекти політичних прав у виборах в Україні через виявлення гендерних розривів, дисбалансу представництва жінок у виборних органах різних рівнів. Виявлено тенденцію до збільшення їх представленості й визначення чіткого євроінтеграційного курсу України (після 2004 та 2014 років). Констатовано відсутність жінок у своїй більшості на керівних посадах незалежно від політичних декларацій. Наголошено на важливості дотримання гендерної рівності участі жінок у виборчому процесі не тільки як кандидатів та виборців, а й адміністраторів виборів.

Ключові слова: вибори, гендер, виборчі процеси, політичні права, представництво жінок.

Демократичне трансформування українського суспільства передбачає забезпечення гендерного балансу в політичній сфері – сфері прийняття рішень. Важливою складовою для України на шляху до успішної європейської інтеграції – вирішення проблеми гендерного представництва у владі, особливо у місцевому та регіональному самоврядуванні, боротьба з сексизмом та дискримінацією на всіх рівнях. Гендерні аспекти виборчої системи та виборчих процесів в Україні вимагають інтеграції їх регулювання у всіх сферах державної, регіональної та місцевої політики.

Наявність гендерної проблеми в Україні фактично було визнано на початку ХХІ ст., хоча на конституційному рівні було закріплено рівні права чоловіків і жінок (Ст. 24 Конституції України). З 2005 р. було прийнято низку законодавчих і підзаконних актів, які їх деталізували та констатували дискримінацію на гендерному рівні й впроваджували відповідальність за недотримання гендерних норм. Це зокрема: закони України

«Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»^{1, 2}, «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»³, якими заборонена гендерна дискримінація державними органами влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, юридичними особами всіх форм власності та фізичними особами, а запобігання та протидія дискримінації за гендерною ознакою віднесені до обов'язків Уповноваженого ВРУ з прав людини. Ст. 4 Закону України «Про державну службу»⁴ визначає, що державна служба здійснюється з дотриманням принципу «забезпечення рівного доступу до державної служби – заборони всіх форм і проявів дискримінації, відсутності необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу». Отже, гендерний паритет у сфері державної служби має забезпечуватися збалансованою участю представників обох статей в процесах управління державою.

Загалом констатуємо, що на законодавчому рівні закріплена рівність обох статей у всіх сферах, в тому числі і в адміністративному управлінні, а гарантування рівних можливостей представництва при прийнятті управлінських рішень на вищих рівнях політичного та суспільного життя визнано однією з пріоритетних сфер до 2030 року, що повинно забезпечити дотримання гендерного паритету на найвищих рівнях державного управління⁵.

Наявність «гендерного розриву» в світі фіксують із 2006 р. і щорічно представляють на Всесвітньому економічному форумі. Індекс глобального гендерного розриву (Global Gender Gap Index) використову-

¹ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. 29 (дата звернення: 03.10.2020).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в зв'язку з ухваленням Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 15 квітня 2008 року № 274-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-17#Text> (дата звернення: 03.10.2020).

³ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 верес. 2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 03.10.2022).

⁴ Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 03.10.2022).

⁵ Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Цілі сталого розвитку: Україна : національна доповідь. 2017. URL: <https://bit.ly/3SjdJSx> (дата звернення: 03.10.2022).

ють для вимірювання реального рівноправ'я між представниками обох статей. Україна в рейтингу «Глобального гендерного розриву-2021» посіла сумарне 74 місце (із 156 країн)⁶, у 2022 р. – 81 (індекс – 0.707 (з 1)) (мал. 1). Характерно, що Україну відносять до регіону Центральна Азія, де вона посідає позицію між Казахстаном і Киргизією.

Central Asia

Country	Rank		Score
	Regional	Global	
Moldova	1	16	0.788
Belarus	2	36	0.750
Georgia	3	55	0.731
Kazakhstan	4	65	0.719
Ukraine	5	81	0.707
Kyrgyz Republic	6	86	0.700
Armenia	7	89	0.698
Azerbaijan	8	101	0.687
Tajikistan	9	114	0.663
Turkey	10	124	0.639

Мал. 1. Україна в рейтингу «Глобального гендерного розриву-2022»⁷.

У сумарному рейтингу громадянської та політичної свободи виокремимо субпоказник «Політичні повноваження», що передбачає участь у структурах, які приймають рішення. Його визначають за такими індикаторами як: кількість жінок-глав держав; місця у верхній палаті (% від загальної кількості місць); наявність квоти для жінок у виборчих списках; наявність квоти членства в партії. За субпоказником «Політичні повноваження» у 2021 році Україна посіла 103 місце,

⁶ Індекс глобального гендерного розриву. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/gender/oiuuiyutu> (дата звернення: 03.10.2022).

⁷ Global Gender Gap Report 2022. Insight reportjuly 2022. World Economic Forum https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf (дата звернення: 03.10.2022).

у 2022 р. – 100 позицію⁸. Практично в більшості держав світу навіть з розвинуеною економікою показник політичних повноважень є нижчим за інші, що пояснюють наявністю низки обмежень, згрупованих у певні моделі. Так, жінки-політикині та громадські активістки часто стикаються з організаційними бар'єрами. Це такі як: «скляна стеля» – «перешкоди, з якими стикаються жінки, які прагнуть обійняти високі посади в умовах рівної оплати праці»; «скляна стіна» – горизонтальна сегрегація, яка допускає доступ жінок тільки до другорядних посад або позбавляє їх доступу до певних областей; «цементна стеля» – бар'єр психологічного характеру – відмова жінок обійняти керівні посади через складність збалансувати особисте та трудове життя; «ліпка підлога» – культурний бар'єр, обмеження діяльності жінок виконанням домашніх обов'язків.

У багатьох країнах спостерігають розбіжність між декларацією політичними партіями наявності рівних прав чоловіків і жінок у політичному процесі, відсутністю дискримінаційної політики та присутністю жінок на керівних посадах.

Одним із найнеефективніших та найрозповсюдженіших механізмів урегулювання й досягнення гендерної рівності та рівного представництва обох статей у політичних процесах і виборах зокрема є гендерне квотування. Квоти на партійному та законодавчому рівнях спрямовані на просування кандидатів-жінок. Стає все очевиднішим, що гендерні квоти є ключовим механізмом для подолання існуючого розриву в гендерному представництві на всіх рівнях політики, політичного керівництва та прийняття рішень. Ефективне застосування гендерних квот, насамперед, забезпечується запровадженням відповідальності за їх недотримання та застосуванням відповідних санкцій на практиці. Якщо квоти закріплено на законодавчому рівні, встановлення та своєчасне застосування пропорційних санкцій за їхнє недотримання значно підвищує вірогідність дотримання партіями відповідних положень закону. Зазвичай, санкції передбачаються законами про вибори. У більшості країн, законодавством яких передбачено гендерні квоти, встановлено

⁸ Global Gender Gap Report 2022.

відповідальність за їх недотримання через відмову у реєстрації списку кандидатів чи частини кандидатів у списку в разі порушення вимог закону щодо квот. Водночас у деяких країнах за недотримання квот передбачено санкції фінансового характеру.

Для України надзвичайно актуальним воно було в 90-х роках ХХ ст. Адже представництво жінок у першому скликанні Верховної ради досягло лише 2 %. Україна безпосередньо зіштовхнулася з проблемою жіночого представництва у Верховній Раді України (ВРУ) з 1994 р. За результатами виборів серед народних депутатів України I скликання було 12 жінок та 463 чоловіки. Наступне II скликання налічувало 18 жінок (4,1 %) та 418 чоловіків. Через недосконалу систему парламентських виборів та недостатню кількість досвіду жінок, який було майже неможливо отримати за радянських часів, їм було важко конкурувати з чоловіками, тому жіноче представництво знову було низьким. III скликання було більш прогресивним, жінок, обраних до складу ВРУ, було вдвічі більше. Серед 477 депутатів Верховної Ради України було обрано 38 жінок. Але позитивна тенденція змінилась на негативну вже в IV скликанні складу ВРУ. Жіноче представництво знову знизилось до 28 жінок серед 509 депутатів. Ситуація дещо покращилася на наступних виборах, V скликання налічувало 42 жінки – 8,7 % від загальної кількості депутатів. Аналізуючи дані дострокових виборів 2007 р. VI скликання ВРУ, можна помітити збільшення присутності жінок–депутатів. У порівнянні з попереднім роком, із 541 депутатського місця жінки займали 42 – 7,8 %.

Після ухвалення нового закону «Про вибори народних депутатів» вибори до ВРУ 2012 року проводили знову за змішаною пропорційно-мажоритарною системою, жіноче представництво збільшилося не суттєво, оскільки за результатами виборів VII скликання тільки 9,6 % жінок було обрано до парламенту серед 478 осіб. Наступним позитивним кроком у досягненні гендерного паритету стали вибори народних депутатів 2014 р. 2014 рік був складним для України, час глибокої кризи та революційних подій, які потребували проведення дострокових виборів до Верховної Ради України. За результатами виборів до парламенту VIII скликання потрапило 468 осіб, з них 88 % – чоловіки,

та 56 жінок – це 11,85 %. Парламент уже IX скликання налічує 87 жінок (20,6 %) із 423 депутатів. Ще один крок у прогресі гендерного представництва жінок в парламенті. Але попри поступове збільшення представництва жінок в парламенті, все одно воно залишається низьким, хоча загальна тенденція позитивна. Зауважимо, що керівні посади в українському парламенті жінки почали займати тільки після Революції Гідності, у VIII, IX складах ВРУ – Оксана Сироїд, Ірина Герашенко, Олена Кондратюк⁹. Загалом позитивний вплив на дотримання рівності у виборчих процесах спостерігаємо після конкретизації євроінтеграційного курсу внаслідок революційних подій 2004 р. та 2013-2014 рр. і впровадження міжнародних та європейських гендерних стандартів.

Тривалий час Україна не впроваджувала гендерне квотування у виборчу систему. Тільки з 2013 р. у статуті політичних партій України має міститися «розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад в багатомандатних виборчих округах і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку» (ст. 8)¹⁰. Партії також мають право підтримувати ідейно, організаційно та матеріально серед інших жіночі об'єднання (ст. 12). Такі ж положення поступово впроваджували у виборче законодавство.

Квотне регулювання було застосовано щодо місцевих виборів 2015 р., які проводили на основі нового Закону «Про місцеві вибори», ст. 4 якого передбачала такі ж обмеження, як і в партійному законодавстві¹¹. Але, на жаль, ця норма не спрацювала повною мірою через відсутність механізмів контролю за його недотримання партіями. Проте виборча практика дала поштовх дискурсу щодо проблеми недостатньої представленості жінок у «великій політиці». Повною мірою гендерні квоти спрацювали лише на місцевих виборах 2020 р., які проводили на

⁹ Центральна виборча комісія. Офіційний вебсайт. URL: <https://cvk.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2022).

¹⁰ Про політичні партії: Закон України від 1 травня 2015 р. No 2365-14. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14\(10\)](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14(10)) (дата звернення: 03.10.2022).

¹¹ Про місцеві вибори. Закон України від 14 липня 2015 року No 595-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення: 03.10.2022).

основі «Виборчого кодексу України» (ВКУ) 2019 р., адже партіям висували вимоги щодо дотримання гендерного квотування у 40 %. Партіям, які не зберігали квоту в сорок відсотків, відмовляли в реєстрації. На виборах народних депутатів України п. 12 ст. 154 ВКУ приписує: «Під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі)». Якщо ж кількість кандидатів у депутати не є кратною п'яти, «до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку»¹².

Представництво жінок у місцевих органах влади було дещо вищим. Так, у 1998 р. у місцевих радах було 38 % жінок. Після проведення виборів 2002 р. кількість жінок серед близько 23 000 депутатів місцевих рад складала 41,7 %. Зайняття ними посад представлено в таблиці 1. За результатами місцевих виборів 2006 р. в Україні серед 240 тисяч депутатів місцевих рад на всіх рівнях було 43,3 % жінок.

Таблиця 1

Представництво жінок у місцевих радах за результатами виборів 2002 р.¹³

Рівень ради	Кількість жінок
Сільська рада	50.3 %
Селищна рада	46.6 %
Рада міст районного значення	33.3 %
Районні у містах ради	26.6 %
Рада міст обласного значення	20.5 %
Районна рада	19.7 %

¹² Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 03.10.2022).

¹³ Центральна виборча комісія. Офіційний вебсайт. URL: <https://cvk.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2022).

Обласна рада	10.9 %
--------------	--------

Яскравим прикладом гендерного упередження були місцеві вибори 2010 р. у Чернівецькій області. За результатами голосування було обрано 9 осіб. Серед них 8 чоловіків та 1 жінка, а саме Нікорич Марія Іллінічна (Новоселицька міська рада – місто районного значення). Серед 28 посад голів селищних рад було обрано теж 1 жінку – Катрюк Наталію Миколаївну до Лужанської селищної ради. Серед 525 посад на голів сільських рад Чернівецької області було обрано 37 жінок – 7,1 % від загальної кількості. На перший погляд – низький показник, проте за результатами виборів голів міст обласного та районного значення Херсонської області на ці посади було обрано лише чоловіків.

За результатами кількості обраних депутатів на місцевих виборах 2015 р. загальна частка жінок склала 49,5 %. У таблиці 2 представлена порівняльна картина частки жінок у місцевих радах різних регіонів України: Львівської, Чернівецької, Херсонської та Харківської областей.

Таблиця 2

Частка жінок у місцевих радах Львівської, Чернівецької, Херсонської та Харківської областей¹⁴

Місто	Частка жінок у міських радах обласних центрів	Частка жінок у всіх місцевих радах	Частка жінок в обласних радах
Харків	24 %	51.7 %	19 %
Чернівці	14 %	37.7 %	14 %
Львів	25 %	37.9 %	17 %
Херсон	22 %	56.9 %	11 %

Представництво жінок і чоловіків в органах місцевого самоврядування та виконавчої влади на період 2015-2020 років не відповідало

¹⁴ Центральна виборча комісія. Офіційний вебсайт. URL: <https://cvk.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2022).

гендерному балансу. Зокрема кількість жіночого представництва серед об'єднаних територіальних громад Чернівецької області була наймовірніше низькою. Серед 33 об'єднаних територіальних громад посаду голови ОТГ займало 30 чоловіків та 3 жінки. Також незадовільною була ситуація серед депутатів обласної ради.

За результатами місцевих виборів 2020 р. жінки становили 37 % присутності в місцевих радах різного рівня. Але досі спостерігається суттєвий гендерний дисбаланс – що вищий рівень місцевих рад, то менша в ній присутність жінок. За інформацією ЦВК, у списках політичних партій було зареєстровано близько 100 000 жінок – це 45 % від загальної кількості кандидатів. Але після реєстрації певна їх кількість знялася з виборів, певна частина відмовилася від мандатів після обрання. Також були порушення щодо гендерних квот в реєстраційних списках. Незважаючи на те, що територіальні виборчі комісії не мали права реєструвати такі списки, вони всеодно це робили. Серед 7943 списків партій квоти були недотримані у 1354 випадках.

Орієнтація діяльності органів місцевого самоврядування на здійснення контролю за дотриманням квот має надзвичайно важливе значення для виконання міжнародних зобов'язань і забезпечення верховенства права у відповідній сфері.

Не менш важливим завданням є забезпечення представництва жінок на всіх організаційних рівнях секретаріату органів місцевого самоврядування і серед тимчасових працівників, залучених до підготовки та проведення виборів, – як тих, що обіймають керівні посади на виборчих дільницях, так і працівників органів, які організують голосування на дільницях.

Зобов'язання щодо збільшення кількості жінок серед керівництва органів місцевого самоврядування і досягнення гендерного балансу на всіх рівнях системи адміністрування виборів повинні виконуватися добросовісно і не допускати заміщення жінками насамперед посад нижчого рівня в системі адміністрування виборів.

Запровадження внутрішньої гендерної політики, проведення гендерного аудиту, актуалізація гендерної проблематики, а також призначення особи, відповідальної за здійснення контролю за дотриманням

гендерних правил, – це способи, за допомогою яких органи місцевого самоврядування можуть забезпечити повноцінну участь жінок у всіх аспектах виборів.

У своїй діяльності органи місцевого самоврядування повинні демонструвати позитивний приклад у питаннях гендерного балансу. Формування в органах місцевого самоврядування професійного робочого середовища з нульовим рівнем терпимості до дискримінації за ознакою статі та до домагань за статевою ознакою до працівників органів місцевого самоврядування – як постійних, так і тимчасових – є надзвичайно важливим для досягнення справжньої гендерної рівності в органах місцевого самоврядування. Випадки домагань та експлуатації працівників за ознакою статевої приналежності вищим керівництвом часто не озвучують і не документують, що перешкоджає їхньому розслідуванню та викоріненню відповідної практики. Тому органам місцевого самоврядування варто намагатися переглядати й реформувати власні внутрішні процедури контролю, забезпечувати відсутність дискримінації, впроваджувати політику, спрямовану на запобігання домаганням, а також заохочувати інформування та ретельне розслідування подібних випадків із застосуванням пропорційних санкцій до порушників.

Протягом усього виборчого циклу жінки можуть зіткнутися з численними перешкодами на шляху їхньої ефективної участі та реалізації своїх виборчих прав. Ці перешкоди складають дві групи залежно від того, чи жінки є кандидатками, чи виборцями. Як кандидатки-члени політичної партії вони долають: традиційні гендерні ролі, гендерні стереотипи, дискримінаційні погляди та норми; недоліки моделі політики, в якій домінують чоловіки та яка, зазвичай, підриває цінність участі жінок; відсутність партійної підтримки та недопуск до партійних структур, що приймають рішення; відсутність гендерно-орієнтованої недискримінаційної правової бази; відсутність коштів на виборчу кампанію; відсутність політичної освіти, обмежений доступ до інформації; відсутність політичного досвіду; відсутність висвітлення діяльності у засобах масової інформації, гендерні стереотипи та упередженість у ЗМІ; насильство всередині та зовні партії. Як виборці жінки частіше стикаються з відсут-

ністю документів чи належно оформленої документації, необхідної для реєстрації виборців; недоступністю реєстраційних центрів; відсутністю інформації та поінформованості щодо процедур реєстрації виборців (особливо щодо внутрішньо переміщених осіб); відсутністю інформації чи поінформованості про голосування, виборчі процеси; недостатністю цільових програм громадянської освіти та освіти виборців, або відсутністю доступу до існуючих; сімейним голосуванням та тиском із боку сім'ї та громади на здійснення їхніх політичних прав.

Висновки

Отже, ступінь залучення жінок до політики – показник гендерної рівності в суспільстві. Навіть попри закріпленій в законодавстві України особливий статус жінок, вони й досі піддаються дискримінації в сфері політичної влади через гендерні стереотипи. Різноманітні опитування свідчать, що громадяни зазвичай хочуть бачити на керівних посадах фахівців із певними якостями, а ніж представників певної статі. Для виборця більше значення має наявність цих якостей у кандидата, а не статевої ознаки. Але через усталені стереотипи виборці переважно віддають свій голос чоловікам-кандидатам, а не жінкам. Гендерна нерівність та стереотипи досить тривалий час переважали в українському політичному житті та продовжують існувати, хоча й поступово їх вплив зменшується.

***Evgenia YURIYCHUK,
Oleksandr BABIN***

GENDER DESIGN OF ELECTION PROCESSES IN UKRAINE: TRENDS, PROBLEMS, PROSPECTS

The article examines the gender aspects of political rights in elections in Ukraine through the identification of gender gaps, the imbalance of women's representation in electoral bodies at various levels. A tendency to increase their representation and to define a clear European integration course of Ukraine (after 2004 and 2014) was revealed. The absence of women in the majority of management positions was noted, regardless of political declarations. The importance of gender equality in the participation of

women in the electoral process was emphasized, not only as candidates and voters, but also as election administrators.

Key words: *elections, gender, election processes, political rights, representation of women.*

Список джерел

1. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 03.10.2022).
2. Індекс глобального гендерного розриву. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/gender/oiuiyiyutu> (дата звернення: 03.10.2022).
3. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Цілі сталого розвитку: Україна: національна доповідь. 2017. URL: <https://bit.ly/3SjdJSx> (дата звернення: 03.10.2022).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ухваленням Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 15 квітня 2008 року N 274-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-17#Text> (дата звернення: 03.10.2022).
5. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 03.10.2022).
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15.29> (дата звернення: 03.10.2022).
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 01.10.2022) (дата звернення: 03.10.2022).
8. Про місцеві вибори. Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення: 03.10.2022).
9. Про політичні партії: Закон України від 1 травня 2015 р. № 2365-14. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14\(10\)](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14(10)) (дата звернення: 03.10.2022).
10. Центральна виборча комісія. Офіційний вебсайт. URL: <https://cvk.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2022).

11. Global Gender Gap Report 2022. Insight report July 2022. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf (дата звернення: 03.10.2022).

References

1. Vyborchyy kodeks Ukrayiny vid 19 hrudnya 2019 roku № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (data zvernennya: 03.10.2022).

2. Indeks hlobal'noho hendernoho rozryvu. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/gender/oiuiyiytu> (data zvernennya: 03.10.2022).

3. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny. Tsili staloho rozvytku: Ukrayina : natsional'na dopovid'. 2017. URL: <https://bit.ly/3SjdJSx> (data zvernennya: 03.10.2022).

4. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny u zv'yazku z ukhvalenniam Zakonu Ukrayiny «Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv» vid 15 kvitnya 2008 roku № 274-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-17#Tekst> (data zvernennya: 03.10.2022).

5. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 10 hrudnya 2015 roku № 889-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (data zvernennya: 03.10.2022).

6. Pro zabezpechennya rivnykh prav smaku mozhlyvo zhinkam i cholovikam : Zakon Ukrayiny vid 8 veresnya 2005 r. / . № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. 29 (data zvernennya: 03.10.2022).

7. Pro zasady zapobihannya ta protydyi dyskryminatsiyi v Ukrayini : Zakon Ukrayiny vid 6 veresnya 2012 r. / O.V. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (data zvernennya: 01.10.2022) (data zvernennya: 03.10.2022).

8. Pro mistsevi vybory. Zakon Ukrayiny vid 14 lypnya 2015 roku № 595-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (data zvernennya: 03.10.2022).

9. Pro politychni partiyi : Zakon Ukrayiny vid 1 travnya 2015 r. / . № 2365-14. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14\(10\)](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14(10)) (data zvernennya: 03.10.2022).

10. Tsentral'na vyborcha komisiya. Ofitsiynyy sayt. URL: <https://cvk.gov.ua/> (data zvernennya: 03.10.2022).

11. Global Gender Gap Report 2022. Insight reportjuly 2022. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf (дата звернення: 03.10.2022).